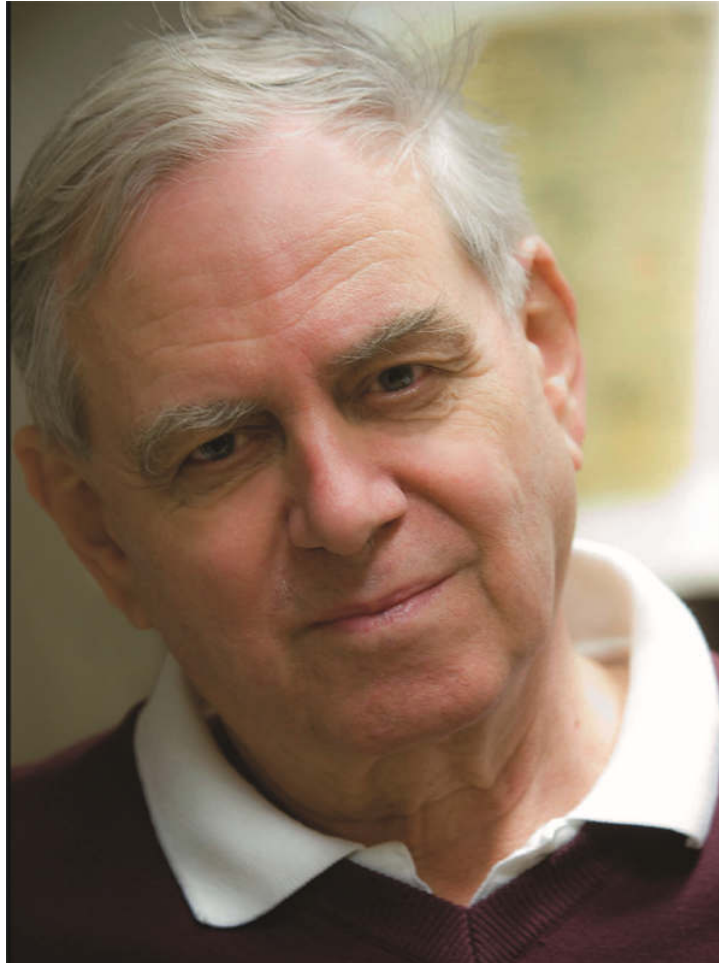

VÁRADY KRISZTINA

**DOBSZAY LÁSZLÓ: A HANGOK VILÁGA C. SZOLFÉZSKÖNYV
ALKALMAZÁSA A ZENEISKOLÁKBAN VI/3.**

**Dobszay László: A hangok világa c. tankönyvsorozat zenepedagógiai
elemzése**

Dobszay László portréja ([BMC - Magyar Zenei Információs Központ - Budapest Music Center](#))

A következő három fejezet tartalmazza *A hangok világa* szolfézskönyvsorozat szerkesztésének, tartalmának részletes ritmikai-formai-dallami-analízisét. A sorozat hat kötete a fenti három aspektusból kerül feldolgozásra. Ez esetben analízis alatt nem a kötetekben található összes példa e három szempontból történő elemzését értjük, hanem azt a vizsgálati módszert, mely a *Hangok világában* a tanítás folyamán megjelenő új zenei jelenségeket a

pedagógiai folyamat összességében való szerepe szerint vizsgálja. A fejezetben a kötetek zenepedagógiai felépítésének ismertetése után részletes képet adunk a sorozatban szereplő gyakorlatok egymásra épüléséről, s a szerkesztésben érvényesülő zenepedagógiai alapelvekről. A kutatás kezdeti szakaszában a kötetekhez tartozó *Útmutatókat* is feldolgoztuk.⁹¹

A *Hangok világa* c. szolfézs-könyv-sorozat részletes elemzésének megkezdése előtt fontos, hogy röviden összefoglaljuk a tankönyvek szerkesztésének néhány alapelvét.

1. A tananyag nehézségi „kiegyensúlyozásának” elve

A kötetekben az új ritmikai elemek jól átgondolt, didaktikailag következetes sorrendben jelennek meg. Az új ritmuselemek megjelenésénél a feladatok hangterjedelme szűkebbé válik, a dallamfordulatok egyszerűbbé. Új dallamhang tanulásakor a ritmika egyszerűsödik. A kötetek egyik alapelve, hogy egy időben csak egy elem nehezedhet a gyakorlatokban. Ritmikai és dallami újdonságok egyidejűleg nem kerülhetnek bevezetésre a tankönyvekben.

2. A hangzó anyagból való kiindulás elve

A kötetekben az új anyagok tudatosítása mindig nagyszámú hallási tapasztalat után következik. A tankönyvsorozatban minden tanítandó zenei jelenséghez számos, különböző típusú gyakorlat kapcsolódik. Egy-egy zenei problematika először hallás utáni daltanításban jelenik meg. A tanítás e pontján az új elem (ritmus, szolmizációs hang, stb.) csak hallási tapasztalatként jelenik meg, írásmódja, elméleti háttere ekkor nem kerül rögzítésre. A szolfézs-tanár a csoport adottságainak megfelelően döntheti el,

⁹¹Az *Útmutatók* tartalmazzák a készségfejlesztési területek adott évre szóló legfontosabb feladatait, egyes kiemelt gyakorlatok tanítási menetét, a kíséretes dalok zongorakíséretét és az egyes dallamanyagokhoz tartozó gyakorlatokat. Az *Útmutatók* nem tartalmazzák a kötetekben szereplő összes dallamanyag és gyakorlat leírását, elemzését.

hogy az újonnan bevezetésre kerülő zenei jelenség tudatosítására milyen mennyiségű dallamanyag megtanulása után kerít sort.

3. A zenei egységben való gondolkodás elve

Az új anyagok soha nem elméleti újdonságként, hanem az adott zenei stíluskör egy-egy jellegzetességeként kerülnek bemutatásra. Ezt az elvet segíti az első két kötetben a „mintadalok” alkalmazása a hónapok elején. Egy-egy mintadal az adott hónap tananyagának jellegzetességeit mutatja be. Azonosságot jelenthet a megegyező ritmika, szótagszám, pien-hang, sorszerkezet. (Pl. az éles ritmus bevezetése, mint jellegzetes sorzáró ritmusképlet jelenik meg a bipodikus, 4x2 ütemes népdalokban) Az új zenei képletek mindig zenei „teljességben” kerülnek bemutatásra, még a dallam, ill. ritmus nélküli példák sem nélkülözhetik a formai egységben való megjelenést.⁹²

A kötetek ritmikai elemzése és a ritmusérzék fejlesztésének gyakorlatai

A sorozat részletes ritmikai elemzését az első három kötetben havi bontásban, a további kötetekben pedig művenként, ill. stílárisan összetartozó egységeként végezzük. Az elemzés állandó szempontjai: ritmikai készlet, metrum, az adott anyagra jellemző ritmusképletek, ill. új ritmusképletek megjelenése. Az analízis elsősorban az új hangértékek, ritmusképletek megjelenésére, bevezetésük módszertani sorrendjére koncentrál, ezért a különböző kötetek, és azok egyes részei nem egyenlő súllyal kapnak helyet a fejezetben. Az első három kötet az alapvető hangértékek, ritmusképletek

⁹²A ritmus-, metrum-, és formaérzék fejlesztése egyidejűleg történik, e három kategóriában egyszerre kell fejleszteni a gyermeket. E három kategória találkozását nevezhetjük „helyes zenei időmérés”- nek. „*Helyes ritmusérzék csak a jó metrumérzéssel együtt igazolódik és fejleszthető, emez viszont csak a teljes formaérzékekben.*” (Dobszay: *Útmutató A hangok világa I. szolféztankönyv tanításához* 26. o.)

tanítását tartalmazza, ezért e kötetek részletesebben kerülnek kifejtésre, mint a IV-V-VI. kötet. A fontos gyakorlatok a szövegben kapnak helyet.

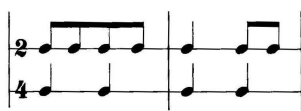

Szeptember: A hónap tananyaga az előképzős anyagot ismételteti. A ritmikai készlet tartalmazza a negyed, a nyolcadot, a félértéket, a negyed és félértékű szünetet (a nyolcad szünet később kerül bevezetésre). Előadási jelként megjelenik a *ligatúra* és a *korona*. Az összes népdal 8 ütemes, 4 soros, a metrum $2/4$. A többszólamú, ritmikai kísérettel ellátott példákban a ritmuskíséret negyed- és félértékekben jelenik meg és mindig kiemeli, hangsúlyozza a népdal szerkezetét. Ritmikailag nagy fegyelmet igényel a 10. példa, mely a ritmuskíséret egy hangját a hangsúlytalan ütemrészre kéri. (17. ábra)

17. ábra Népdal kétszólamú ritmikai kísérettel

A hónap tananyaga a negyedek és a nyolcadok partitúraszerű egymás alá írását is gyakoroltatja. (18. ábra)

18. ábra Negyedek és nyolcadok partitúraszerű írása

Október: A hónap tananyaga még mindig az előképzős anyag ismétlése, ritmikai újdonságot nem tartalmaz. A ritmikai készlet megegyezik a szeptemberi tananyaggal, a metrum a teljes hónap anyagában 2/4. Az ütempáros elrendezés mellett – 4x2 ütem és 4x4 ütem – megjelenik a tripódia is 4x3 ütemes formában. A tripódikus dalok sorai minden esetben egy ütempár és egy hozzáadott ütem egységeként értelmezhetők. Jól példázza ezt az október havi mintadal: *Az ürögi ucca...* Az előző hónap jellegzetes $\square \square \mid$ $\mid$ (titi –titi- tá- tá) ritmusképletéhez itt egy $\square \mid$ (titi- tá) ritmusú ütem társul, tripódiává bővítve az eddig megismert ütempáros struktúrát.

Az alapos előkészítés után a tripódikus ütemezésű népdal nem jelent problémát a gyermeknek. Egy, már ismert szerkezet bővül ki egy hozzáadott ütemmel. A hónap dallamanyagában csak két 4x3 ütemes népdal található. Pedagógiai cél a *tripódia* megfigyeltetése, tudatosítása ekkor még nem szükséges.

A 36. példa a változó ütemet készíti elő. A gyakorlatban érvényesül a kötetek szerkesztésének egyik alapelve, a fokozatosság. A feladat nehézségét

a váltakozó ütem és a formai egységek különböző terjedelme adja. A metrikai „kihívások” teljesítését könnyíti, hogy a gyakorlat ritmusa és dallama rendkívül egyszerű. Negyedeken és nyolcadpárokon szólal meg a négyféle hangból álló dallam, mely szekundokban mozog, kivéve az utolsó taktust. A gyermeknek így csak arra a tényezőre – itt a metrumra – kell figyelnie fokozottan, mely a gyakorlat célja. (19. ábra)

19. ábra A váltakozó ütem bevezetésének gyakorlata

November: A tanév törzsanyagának feldolgozása e hónapban kezdődik el. A ritmikai készletben az eddig használt elemek sora az éles ritmussal bővül.

A hónap teljes dalanyaga 2/4-es metrumban található. A népdalsorok elrendezése minden népdalban és gyakorlatban 4x2 ütemes, ütempárokból építkezik.⁹³ Újdonság a *tremoló* jelzés. A hónap mintadala: *Megrakják a tüzet...*

Az éles ritmus tanítása az előző hónapokban már megismert $\Pi \Pi | |$ (titi-titi-tá-tá) ritmikájú népdalok éles ritmust is tartalmazó változatán történik. A magyar népzene ősi rétege nagyrészt pentaton terjedelmű, parlando, rubato előadásmódú népdalokból áll. Ezzel az előadásmóddal együtt jár az un. „*alkalmazkodó ritmus*”, mely a dallam ritmikáját a szöveg ritmusához igazítja. Az előző két hónap jellegzetes ütempáros ritmusképletének második ütempárjában lévő két negyede emiatt alakul éles ritmussá e dalokban. A hónap teljes dallamanyaga, a diktálási, rögtönzési és olvasógyakorlatok is ebben a ritmikai képletben találhatók.⁹⁴

⁹³ Kivétel ez alól egy 2/4 – 4/4 változó ütemben lejegyzett feladat (52).

⁹⁴ Megjegyzendő, hogy ez a ritmusképlet az előadásmód miatt nem „egzakt” éles ritmus, sokkal inkább relatív hanghosszúságokat jelöl, ellentétben a műzenében használt 1:3 arányú ritmusképlettel.

Módszertani szempontból ajánlott sok ilyen ritmikájú népdal hallás utáni tanítása. Így a tanulók egyrészt a ritmusképlet 2/4-ben való elhelyezését, valamint annak belső dinamikáját is megérik. Az éles ritmus rögzítési folyamatát segítik azon példák a hónap anyagából, melyekben egyaránt találunk $\square \square +$ éles ritmus (titi-titi+ éles ritmus) és $\square \square | |$ (titi-titi-tá-tá) ütempárokból álló népdalsorokat is. Ezek a feladatok elősegítik az új ritmusképlet 2/4-ben való elhelyezésének megértését. E hónap törzsanyaga is tartalmaz az előző hónapban már megismert, a kortárszene felé közelítő, változó ütemben komponált gyakorlatot.

December: A hónap tananyagának ritmuskészlete megegyezik az előző időszakéval. A december jellegzetes ritmusképlete a $\square \square \square |$ (titi- titi- titi-tá) és ezek variánsai, mely a hétszótagú, giusto előadásmódú népdalok köré csoportosul.

A ritmusdiktálás egyik fontos formájával is e hónapban találkozunk. A tankönyvben a kottafejek kerülnek lejegyzésre, a gyermeknek a ritmuspálcákat kell be- ill. összehúzni. Ez a diktálási forma a ritmuslejegyzés „legmuzikálisabb” módja.

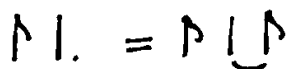
Éles ritmust két olvasópéldában találunk, a teljes havi tananyag 2/4-ben van lejegyezve. Kivétel ez alól egy 4x2 ütemes népdal, mely két ritmikai szólam hozzáadásával háromszólamúvá bővül. A ritmuskíséréssel együtt egy 2/4 – 1/4 váltakozó ütemű népdalfeldolgozást kapunk. (20. ábra)

Étesd babám a csibét, akkor együnk pecsenyét.

Igyunk rája vörös bort, akkor mulasunk egy jót.

20. ábra Ütemváltó, ritmikai kíséretes népdalfeldolgozás

Január: A januári tananyag ritmikai újdonsága a *szinkópa*. Mintadal: *Virágos kenderem...*A hónap teljes anyaga 2/4-ben van lejegyezve. A 8 ütemes összetartozások formailag különbözőképpen tagolódnak: 4x2 ütem, 2x4 ütem és 2+2+4 ütem. Új előadási utasítás nincs a havi anyagban. A hónap két jellemző ütempáros ritmusképlete a $\square \square \mid$ + szinkópa (titi-tá + szinkópa) és a $\square \square \square \mid$ + szinkópa (titi-titi + szinkópa). A szinkópa, mint ritmusképlet könnyen levezethető az éles ritmusból, ha az éles ritmus nyújtott negyedét egy negyedre és egy nyolcadra osztjuk. (21. ábra)

21. ábra A szinkópa levezetése az éles ritmusból

Módszertanilag ugyanazt az alapelvet szükséges követni, mint az éles ritmus tanításánál. Több népdal hallás utáni tanítása után lehet a ritmusképlet rögzítését elkezdeni. A szinkópa 2/4-es ütembe való behelyezésének nagyon célszerű, megértést segítő, nehéz feladata a 129/c gyakorlat, melyben a szinkópa és a két negyed egyidejűleg szólal meg. (22. ábra)

22. ábra Szinkópa és negyedek együtthangzása

Kodály: Kis Emberek Dalai kötetéből a *Mondok egyet...* kezdetű dal a szinkópa tripodiában való megjelenését mutatja be.

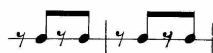
Február: A februári tananyag a decemberben megismert ritmusokat gyakoroltatja. Jellegzetes ritmusképlete: $\square \square \square \mid$ (titi-titi-titi-tá) Mintadal: *Hej, két tyúkom tavalyi...*

Új ritmusképlet nem kerül bevezetésre. Az éles ritmus és a szinkópa is megjelenik egy-egy példa erejéig a hónap tananyagában. A dallamanyag metruma 2/4 és 4/4. Fontos gyakorlat az *Elmegyek, elmegyek* c. népdal, mely *ritmososztinátóval* van lejegyezve. Sorai a 2+3+2+3 ütem szerint rendeződnek. A kétféle megadott osztinátó mindig súlytalan ütemrészen hangzik fel a dallam mellett. (23. ábra)

El-mégyek, elmégyek visz-sza sém te - kin - tek, en - nek a falunak la - kosa nem le - szék.

Vagy ilyen osztinátóval is (írjátok le a dallamot, s hozzá végig a ritmososztinátót - a két szólam ritmusát gondosan összeillesztve!):

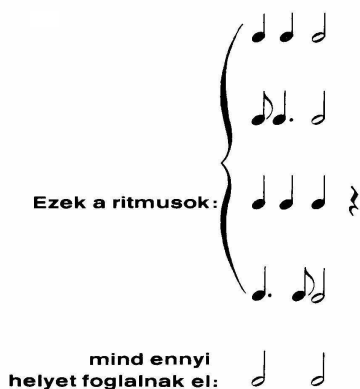

23. ábra Aszimmetrikus ütemezés osztinátóval

Március: Tananyag a pontozott ritmusok gyakorlása. A ritmikai készlet a nyújtott ritmussal bővül. A népdalok az „egy ütempár = egy népdalsor” alapon szerveződnek. Minden népdal és gyakorlat az előző hónapban fokozatosan bevezetett 4/4 –es e metrumban található.

A tankönyv második része 3/4 -es példákat tartalmaz, ezzel párhuzamosan kerül ismertetésre a pontozott félérték. A magyar népzeneben viszonylag kevés a 3/4 - es népdal, ezért fontos a megfelelő számú gyakorló példa alkalmazása.

A pontozott ritmusok összefoglalása a különböző népdalok sorvégeivel illusztrálva került a kötetbe. Fontos ábrát közöl *Dobszay*, melyben a különböző sorzáró ritmikai variánsok egymás alá írva jelennek meg. Az ábra szemléletesen mutatja, hogy minden záró ritmika két félértéknyi helyet foglal el. A hangzó anyagból való kiindulás és a zenei egységben való gondolkodás elve is kézzelfoghatóan megvalósul a 24. ábrán látható példánál. (24. ábra)

24. ábra Népdalsorok jellegzetes záró ritmikái

Április- Május: Ritmikai szempontból ismétlő hónapok. Az eddigi képletek egy-egy új helyzetben való megjelenésén kívül nincs újdonság. Ilyen érdekesség a szinkópa speciális megjelenése, melyben a második nyolcad melizmatikus átmenőhangként hangzik. (25. ábra, 5. és 7. ütem)

25. ábra Átmenőhang szinkópás képletben

Áprilisban, az egyenletes negyedekben mozgó, un. *dudanóták* csoportja kerül ismertetésre, e hónap mintadala: *Azt hallottam, hogy a héten...* c. népdal. A második rész folytatja a 3/4 -es ütemmutató gyakoroltatását. A májusi tananyag érdekessége a *dramatizált mese*. A mese egyik zenei idézetében megjelenik a tizenhatodos ritmusképlet, ami azonban ebben a tanévben még nem kerül elsajátításra.

ÖSSZEFOGLALÁS - az első tanév metrikai - ritmikai jellemzői:

1. *Metrum*: Az első évben az uralkodó ütemmutató a 2/4, emellett fokozatosan bevezetésre kerül a 4/4 és a 3/4 is. A dalok, gyakorlatok nagyrészt bipódikusak, igazodva a gyermekek életkorának megfelelő gyermek- és népdalok ütemezéséhez. A bipódikus példák mellett tripódikus osztású dalok is helyet kapnak a kötetben. Az első kötet *pozitívuma*, hogy már a zenetanulás kezdetén elkezd hozzászoktatni a gyermekeket a „modern” zene jellegzetességeinek befogadására. A kortárszene metrikai jellegzetességeinek előkészítésére a kötetben több változó ütemű gyakorlat is szerepel. A váltakozó ütemű példák alkalmazásának pedagógiai haszna igen sokrétű. Egyik fontos erénye, hogy érdekességével, rendhagyó formai világával még jobban rávilágít a szabályos formákra. Nagy figyelmet igényel a gyermektől, ugyanis itt nem hagyatkozhat az általa már megismert néhány formai sztereotípiára. Fontos előkészítése a társas zenélésnek, a partnerre való figyelés fokozottan érvényesül. Emellett segíti a kreativitást és játékra is ad lehetőséget a szolfézsórákon.

2. *Ritmus*: Elsődleges feladat az előképzőben megismert hangjegyértékek (negyed, nyolcad, félérték, negyedértékű szünet) gyakoroltatása. Ennek megfelelően az osztály tananyaga tartalmazza a legfontosabb, alapvető ritmusképleteket. A kötetben megjelenő új ritmusértékek, ritmusképletek: éles ritmus, szinkópa, nyújtott ritmus, pontozott félérték, negyednél hosszabb szünetek.

A kötet *pozitívuma*, hogy a ritmusképletek bevezetésének sorrendje a magyar gyermek- és népdalanyagban való megjelenésük gyakoriságát követi. E szempontból külön figyelmet érdemel a szinkópa tanításának helye a kötetben. A szinkópa bevezetése az éles ritmus rögzítése után, a nyújtott ritmus tanítása előtt történik meg. Első megközelítésre logikusabb lenne, hogy az éles ritmus után annak fordított képlete, a nyújtott ritmus következzen, a tankönyvben található sorrendnek azonban fontos oka van. A szinkópa, mint ritmusképlet könnyen levezethető az éles ritmusból. A népdalok szövegében

található, jellegzetesen éles ritmusú szavak: anyám, apám, hazám, babám, stb. Ezek ragozott alakjai: anyámnak, apámnak, hazámban, stb., mely szavak szövegritmusa a rag miatt szinkópává válik. A szinkópa „beékelését” az éles- és nyújtott ritmus közé a tanítási folyamatban e nyelvi tényező is indokolja.

A kötet *negatívuma*: A tankönyv egyik hiányossága, hogy az újdonságként bevezetendő nyújtott ritmus gyakoroltatására igen kevés, mindössze három példát hoz. A tankönyv második részében található kiegészítő gyakorlatokban sem találunk segítséget az új ritmusképlet gyakoroltatásához. A rövid soros magyar népdalok ritmusvilágára a szövegritmika miatt kevésbé jellemző a nyújtott ritmusos képletek használata. Megfelelő mennyiségű népdal híján feltétlenül kiegészítendő a tankönyv anyaga máshonnan vett gyakorlatokkal, versszövegekkel.

Ajánlat: Hasznos kiegészítés lehet a tankönyvhöz, ha a különböző ritmusképletek tudatosítása után mondókák, versek ritmusát íratjuk le diktálás után. E célra kiváló példákat találhatunk *Weöres Sándor* gyermekeknek írt versei között (*Égi csikón léptet a nyár, Kergető, Marasztalás...*)⁹⁵

⁹⁵ *Weöres Sándor* (1913-1989), költő, író, műfordító. Versei, dallamosságuk és erőteljes ritmikájuk miatt különösen alkalmasak a zenei feldolgozásra. Több mint 600 versét zenésítették meg magyar zeneszerzők, így: *Kodály Zoltán, Farkas Ferenc, Kocsár Miklós*. *Weöresnek* két nagy versére, az *Öregekre* és a *Norvég leányokra* írt kórusművet *Kodály*. 1938-ban szintén az ő felkérésére kezdett szöveget írni *Weöres* a *Bicinia Hungarica* szövegtelen dalaihoz. „Nagyon sok kis dallamra lehetett és kellett szöveget készítenem. Ezek részben *Kodály* saját dallamai voltak főleg a 100 kis induló című kottafüzet darabjai, részben pedig cseremiszt dallamok. Ritmikai dolgokat nagyon sokat tanultam *Kodálytól*. Gyerekverseim, amelyek eredetileg többnyire ritmusvázlatnak készültek, mind vagy majdnem mind *Kodály* hatást mutatnak.” (*Weöres Sándor nyilatkozata*. In: Bónis Ferenc (szerk.): *Így láttuk Kodályt*. Bp., Püski, 1994. 189. o.)

Szeptember: Elsődleges cél az első osztályban tanult ritmusok ismételése. Kiemelt szerepet kap az éles ritmus gyakorlása. Nyújtott ritmust tartalmazó gyakorlat kétszer fordul elő a hónapban, a szinkópa ismételésével nem foglalkozik a kötet e havi anyaga. Uralkodó ütemmutató a 4/4. Mintadal ebben a hónapban nincs.⁹⁶

Október: A hónap dallamanyaga 4/4 és 2/4-es ütemmutatóban található. A tananyag alaposan foglalkozik az ütemmutató megváltozása során a forma átalakulásával. Szemléletes példa erre a 26. ábrán látható népdal, mely 2/4-es leírásban az alábbi formát mutatja: 3+3+4+3 ütem. Ugyanez a népdal 2/4 – 4/4-es változó ütemben leírva: 2+2+2+2 ütem.

⁹⁶ A mintadalokat kevésbé következetesen tartalmazza a kötet, mint első osztályban. A tananyag többféle problematikával foglalkozik egy-egy hónapban, mely nem szorítható egy mintadal keretei közé. A kötetben csak néhány hónap anyagánál beszélhetünk mintadalról.

26. ábra Este van, este van 2/4-es lejegyzésben

A két ütemmutató összevetése diktandóban is megjelenik a hónap anyagában. Ezek a példák a további hónapokban megjelenő, új stílusú, ütemváltó sorú népdalcsoport előkészítését segítik. A változó ütem gyakoroltatása oly módon is megjelenik, hogy egy 4 ütempárból álló népdal sorait egy negyedértékű szünet tagolja. A ritmikai készlet nem változik, a már megismert ritmusképletek használata jellemző. A gyakorló fejezet e hónaphoz tartozó anyaga hat példát hoz a 3/4 gyakoroltatására.

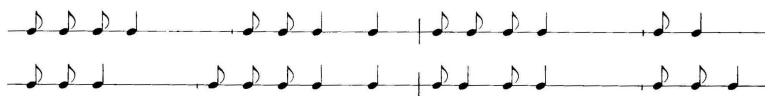
November: A novemberi tananyag szerves folytatása az előző hónapnak, a 2/4 – 4/4 váltakozó ütemmel foglalkozik. Az ütemváltás új, sor eleji jelölésével is megismerkednek a gyerekek. (27. ábra)

27. ábra Váltakozó ütem sor eleji jelölése

A hónap anyaga két hasznos és nehéz, a kortárszenéhez közelítő ritmusjátékot tartalmaz. Közös vonásuk, hogy a hagyományostól eltérő lejegyzésben találhatók: ütemvonalak helyett csak formai összetartozásokat jelölő vonalakat használ *Dobszay*. A nyolcadok nem nyolcad-párokban, hanem külön-külön írva szerepelnek.⁹⁷ (28. ábra)

⁹⁷ A nyolcadok ilyen típusú leírását gyakorlott kottaolvasónak is nehéz követni, de a XX. századi zenében nem ritka. *F. Poulenc* kórusművei külön írt nyolcadokkal, negyedekkel vannak lejegyezve. Partitúraszerű olvasásuk ezért nehézkes.

28. ábra Ütemvonalak nélküli egyszólamú ritmusgyakorlat

A feladatok nehézségét a hagyományos írásmódtól való eltérés mellett az a tényező is adja, hogy sztereotip formáló elv híján a gyermeknek saját magának kell bizonyos ritmikai egységeket megéreznie.⁹⁸ A tankönyv 41. oldalán található a gyenge és erős ritmuszárlatok megfigyeltetése és tudatosítása, mely a sok népdal elsajátítása után már nem jelenthet problémát. A második, gyakorló részben folytatódik a 3/4 gyakoroltatása, és hallás utáni daltanulásban megjelenik a tizenhatod.⁹⁹

December: A hónapban a ritmikai készlet a nyolcad szünettel bővül, mely *Kodály: Esik eső* c. biciniumában jelenik meg. Az első részben a meghatározó ütemmutató a 4/4, a második részben – az előző hónapok alapos előkészítésének szerves folytatásaként – a 3/8-os ütemmutató a legnagyobb újdonság. A második részben számtalan tizenhatodos feladat és a tizenhatodok értékének elméleti magyarázata található.¹⁰⁰ (29. ábra)

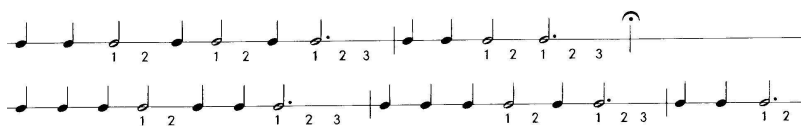
29. ábra Tizenhatodokat tartalmazó ritmusképletek összevetése

Az első részben először jelenik meg a 3/4, a hangok értékét számmal is kiírt feladattal. (30. ábra)

⁹⁸ Ez a feladat is bizonyítja, hogy a ritmus-metrum-forma hármas egysége csak egyidejűleg fejleszthető hatékonyan.

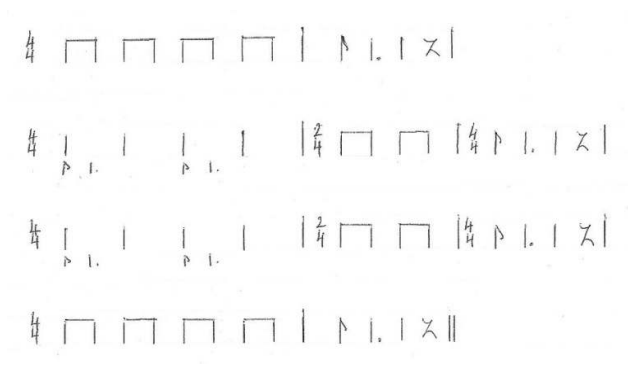
⁹⁹ A tizenhatodot nem tekinthetjük a hónap újdonságának, hiszen kottakép és mérőütés nélkül a gyermek éppúgy érezheti negyed és nyolcad értékűnek a hangokat, mint nyolcadnak és tizenhatodnak.

¹⁰⁰ A tizenhatodok tanítása inkább hosszas gyakorlást, mint gondos előkészítést igényel. A gyermekek az 1: 2 ritmusaránnal (ti- tá) már zenetanulásuk kezdetén találkoznak.

30. ábra Hangértékek kiemelése

Január: A hónap tananyagában az összes népdal ugyanabba az ütemváltó, 11 szótagú népdalcsoportba tartozik, jellegzetes ritmusképlettel. (31. ábra)

31. ábra Ütemváltó, 11 szótagos magyar népdalok jellegzetes ritmikája

A 2/4 – 4/4 ütemváltás a népdalok 2-3. sorában található. E hónap szerkesztése azonos az első osztályban megszokott, teljesen egységes tananyag összeállítással. Mintadal: *Erdő, erdő, de magos a teteje...*

A második rész szabadabb ritmusú, koronákkal formált, gregoriánra emlékeztető olvasópéldákat tartalmaz. A forma- és előadói készség fejlesztését tekintve fontos példák, metrikai szempontból a leírás miatt érdekesek. A lejegyzés megzavarhatja a gyermeket, hiszen hagyományos ütemvonalat lát, mely nem azonos hosszúságú ütemeket választ el egymástól. Az ütemmutató kiírásának hiánya is utal arra, hogy nem ütemmutatóról, hanem formai határokról van szó.¹⁰¹

32. ábra Szabad ritmusú olvasógyakorlat

¹⁰¹ E jelenség már előfordult a kortárszenét előkészítő ritmusjátékoknál novemberben. Szükség esetén újra megbeszélendő a „pontos” ütemmutató és a formai tagoló vonal közötti különbség.

Február: Folytatódik az előző hónapban megkezdett 11 szótagos, ütemváltó népdalok bemutatása. Fontos különbség, hogy az előző hónap népdalaitól eltérően, itt minden népdalsorban ütemváltás van. Mintadal: *Ha kimegyek a nagyerdő tetőre*. A ritmikai készlet nem bővül, de megjelenik az új stílusú népdalok egyik leggyakoribb ritmikai jelensége, az *aprózás*, ez által jön létre a váltakozó ütem. (33. ábra)

33. ábra Ritmikai aprózás a 2. ütemben

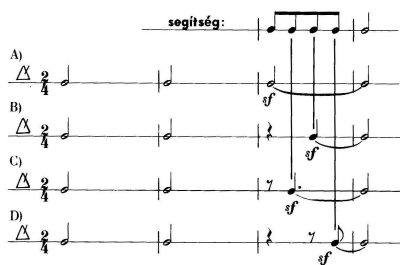
Március: A ritmikát tekintve ismétlő, gyakorló hónap. A 3/8 kivételével szerepel az összes eddig tanult ütemmutató, itt található a *Cintányéron jó a cukros pogácsa* c. népdal, mely 2/4 – 3/4 - 4/4-ben lejegyzett, ütemváltó népdal. A ritmikai készlet nem bővül. A 146. népdalban *csúsztatott díszítés* található. Nem ritmikai feladat, de jobb osztályokban lehet beszélni e díszítések írásmódjáról. (34. ábra)

34.

34. ábra Csúsztatott díszítés leírása

Április- Május: Ismétlő, gyakorló hónapok. A két hónap anyagában két hasznos és érdekes feladat található. Az első egy ritmusjáték, melyet az áprilisi tananyag tartalmaz 174. szám alatt. Hasznos „kulcsfeladat” a szinkópás ritmusok, átkötések, hangsúlytalan belépések és mindenféle aszimmetria megértéséhez. Ehhez hasonló ritmusjátékokat a tanár is kitalálhat, a feladatot az osztály képességeihez igazítva. (35. ábra)

35. ábra Az ütem különböző pontjaira kerülő súlyok ritmusjátéka

A másik gyakorlat problematikája a helyes kottaírás- és értelmezés. Két önálló ritmusban mozgó szólamot találunk egy sorba írva. A feladat kapcsán az azonos kottasorba írt több szólam pontos olvasását, írásmódját fejleszthetjük. (36. ábra)

36. ábra Egy kottasorba írt két különböző szólam írásmódja

ÖSSZEFOGLALÁS - a második kötet metrikai – ritmikai jellemzői:

1. *Metrum*: A tanév egyik fontos újdonsága a 3/4 hosszúság gyakorlása után megjelenő új ütemmutató, a 3/8. A dalok nagyrészt bipodikusak, de több tripodikus példa is található a kötetben.¹⁰² A tanév legfontosabb és legtöbbet gyakorolt metrikai újdonsága a változó ütem, mely a magyar népdalok több csoportját is jellemzi. A tankönyv a változó ütem jelölésének mindkét módját bemutatja, tudatosítja.¹⁰³ A kötet pozitívuma, hogy az első osztályban a kortárszenéhez közelítő gyakorlatokban megjelenő változó ütem e kötetben a népzenei anyagokban is nagy számban megjelenik. A változó ütemezésű népdalok tanításánál is érvényesül a fokozatosság elve. A népdaloknak

¹⁰² Tripodikus népdal pl. a februári tananyagban található *Hej, búra búra...* kezdetű népdal is. Kezdősorát lsd.: 33. ábra, 61. o.

¹⁰³ Az egyik mód az adott ütem elején jelöli az aktuális ütem ütemmutatóját, a másik a sor elején jelöli a műben található összes ütemmutatót egymás után.

először csak egy-egy sorában, majd minden sorában megfigyelhető az ütemváltás.

2. *Ritmus*: A 3/8 bevezetésével egyidejűleg kezdi gyakoroltatni a tananyag az új ritmikai elemeket, a különböző osztású tizenhatodokat és a nyolcad szünetet. Fontos feladat a magyar népdalok több csoportjára jellemző változó ütem tudatosítása, valamint az aprózás magyarázata. A későbbi pontos partitúra-olvasás szempontjából fontos módszertani lépés az egy soron belül megjelenő több szólam olvasásának gyakorlása, írástechnikájának tudatosítása. Érdekesség a csúsztatott díszítés megjelenése. A kötet *negatívuma* egy helytelen ritmikai jelölés, „zenei helyesírási” hiba. Az 51c feladatban a tercek jelölésére két nyolcadként összehúzott félértékeket használ *Dobszay*. Ez a lejegyzés hibás és félrevezető, ez hagyományosan a beosztott tremoló lejegyzésére szolgáló forma. (37. ábra)

37. ábra Félrevezető lejegyzés a tercek jelölésére

Dobszay László

A HANGOK VILÁGA

*Szolfézskönyv
a zeneiskolák III. osztályának*

EDITIO MUSICA BUDAPEST
Z. 5247

Szeptember: A tananyag az eddig megismert ritmikai készletben, az előző években tanult metrikai keretek között mozog. A tananyag sok ritmusfeladatot, összehasonlító, összefoglaló példát tartalmaz. Ennek oka, hogy e tanévvel befejeződik az alapvető ritmusképletek és metrumok tanítása. A hatékonyság érdekében elengedhetetlen az eddig megismert ritmikai-metrikai elemek ismétlése. A ritmusértékek egymáshoz való viszonyának érzékeltetését és a kottaírási készség fejlesztését célozza a tankönyv egyik szemléletes ábrája. Ilyen ábrázolást több helyen találhattunk az előző két év anyagában. A következő példa a teljes eddig megismert ritmikai készletet felvázolja. (38. ábra)

38. ábra Ritmusérték táblázat

A hónap tananyaga több újdonságot is hoz a tankönyv második, gyakorló feladatokat tartalmazó részében.¹⁰⁴ Az egyik jelölésbéli: a műzenei példák alkalmazásával egyidejűleg megjelenik a kottasor feletti tempójelzés. A másik újdonság fontosabb. A tankönyv második felének szeptemberi anyaga táncdallamokat dolgoz fel, melyben a tizenhatodik új megközelítésben jelennek meg. Az egyik érdekesség az aprózás, mely azonos dallam „díszített” változatában kerül bemutatásra.¹⁰⁵ Ez a megközelítés segíti a zenei időegység érzetének kialakítását, a ritmusértékek egymáshoz való viszonyának megértését. A 39. ábrán látható feladatban az eredetileg 3/4 -ben lévő dallamot 3/8-os átírásban is közli a tankönyv.¹⁰⁶

39. ábra Azonos dallam 3/4 -es és 3/8-os leírata

¹⁰⁴ Az első részben a magyar népdalanyag és néhány hozzá szervesen kapcsolódó feladat található. A harmadik évre a gyermekek már elsajátították a magyar népdalanyagra jellemző ritmikai jellemzőket, így e tekintetben újdonságot csak a második rész – az európai műzenét és más népek gyermek - ill. népdalait bemutató anyag - hoz. A tanévben a magyar népdalanyaggal foglalkozó első rész befejeződik január hónappal, átadva az időt és a teret a további dallami, formai, ritmikai újdonságokat bemutató második résznek.

¹⁰⁵ Az aprózással már találkoztunk a 2. osztályos tankönyv februári dallamanyagában, ahol az új stílusú népdalok egyik jellegzetességként említettük. Műzenében eddig nem találkozhattunk ezzel a jelenséggel.

¹⁰⁶ Ismeretlen szerző: *Galliarde*

41. ábra Propertius Scheidt: Cantio Belgica c. művében

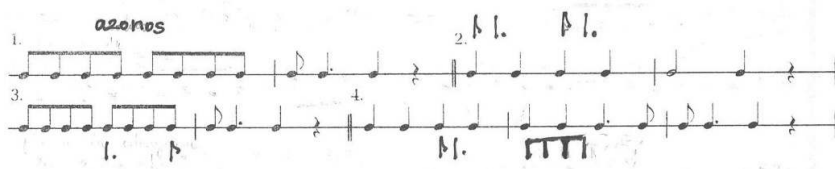
November: A ritmikai készlet nem változik. Metrikában a szerző az összes eddig megismert ütemmutatót használja. Sok az ütemváltó példa, melyben egyre nagyobb számban található 2/4 – 3/4 váltakozás.

Az első rész két kiemelendő ritmusgyakorlatot tartalmaz. Az egyik a szeptemberi anyagban tanult diminúció - augmentáció gyakoroltatásának példája, mely egy alapritmus kicsinyítését, ill. felnagyítását mutatja be.

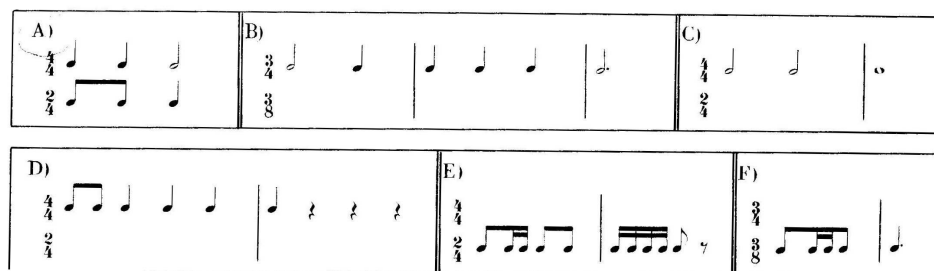
42. ábra A diminúció-augmentáció gyakorlásának példája

A másik példa a ritmusdiktálás egyik alternatív lehetősége. A gyermek rövid, két-három ütemes ritmusgyakorlatot lát a könyvben. Miközben nézi a leírt ritmust, azt kell figyelnie, hogy a diktálás ritmusa hol tér el a leírt kottaképtől, s ezt a ritmusvariánst kell lejegyeznie az eredeti fölé vagy alá. (43. ábra)

43. ábra Ritmusvariáns-írás¹⁰⁹

A tankönyv második része lengyel népdalokkal foglalkozik. A kötetek átgondolt szerkesztése indokolja ezt a választást. A közölt népdalok eredeti leírásában triola szerepel. Mivel a triola később kerül bevezetésre az év anyagában, itt a gyermekek egyelőre a triola nélküli változatot tanulják. A metrum és a ritmusértékek összefüggéseivel foglalkozik az egyik hasznos feladat, mely a diminuálást és augmentálást szemlélteti. (44. ábra)

44. ábra Ritmikai arányok a különböző metrumokban

December: A kötet első részében nincs ritmikai újdonság. A második részben fontos, a negyedik osztályos anyaghoz nélkülözhetetlen újdonság kerül bevezetésre, a *felütéses frazeálás*. A különböző metrumokban már esett szó az ütemek súlyos ill. súlytalan helyeiről, a ritmusjátékok kapcsán. Az első dallam, mely felütéssel kezdődik a kötetben, 3/4 -ben található. Az idézetben a sorkezdő felütések előtt szünet található, így az összetartozó formai egységeket a kottagrafikából is könnyű követni. (45. ábra)

¹⁰⁹ Az ábrán látható nyomtatott kottát látja a gyermek, e nyomtatott kottába utólag, kézzel beírt ritmust kell lejegyeznie.

45. ábra Felütés 3/4 -ben

Az előző hónapnál ismertetett, a ritmusvariáns-írás nehezített, jobb képességű osztályokban végezhető gyakorlatában a ritmus is és a metrum is eltér egymástól. (46. ábra)

46. ábra Ritmusvariáns-írás eltérő metrumban

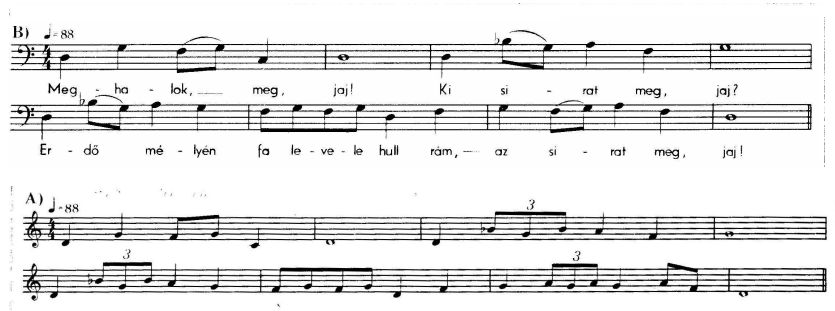
Január: A tankönyvben az első rész magyar népdalanyagának feldolgozása e hónappal ér véget. A január ismétlődő hónap, a tananyag tartalmazza az összes ismeretet, melyet az eddigi két és fél évben a gyermekek a magyar népdalkincsről megtanultak. A második rész szlovák és orosz népdalokat tartalmaz. E népdalok elsősorban a kötetek dallami elemzése szempontjából fontosak. A *nyolcad - felütéses frazeálás* egy középkori *sequentia-dallamon* kerül bevezetésre. Egy 3/4 -es *trubadúr dalban* a hármas lejtés változatos ritmusképleteivel találkozhatunk.

Február: Új anyag a *triola* megjelenése. A novemberi tananyag lengyel népdalainak megtanulása e hónapban térül meg. A februári tananyag tartalmazza az eredeti, triolás népdalokat. A triola önmagában nem nehéz vagy bonyolult, ennek ellenére időnként a gyermekeknek nehézséget okoz egy időegységet háromfelé osztani.¹¹⁰

Fontos feladatcsoport a lengyel népdalokhoz hasonló feldolgozás, amikor egy dallam először a bevezetendő új ritmusképlet nélkül, majd azzal együtt jelenik meg. (Pl. a dallam egy adott pontján először negyedek vagy

¹¹⁰ Az a gyermek, akiben kialakult az egyenletes lüktetés érzetének készsége, különösebb nehézség nélkül érez rá a triolára. Ha e készséget nem sikerült kialakítani, mindenfajta ritmusképzés lehetetlenné válik, hiszen a ritmusok mindig egy adott metrikai keret között értelmezendők.

nyolcadokat, majd ugyanitt triolát találunk)¹¹¹ A 47. ábrán látható egy ilyen összevetés, egy népdal kétféle megjelenése a tankönyvben.

47. ábra Azonos dallam nyolcadokkal majd triolával

A triola gyakorlását a népdalok mellett olvasópéldák, ritmusgyakorlatok, ritmusvariáns-írási feladatok segítik.

Március: E hónapban kerül sor a 6/8 bevezetésére. Előkészítése egy-egy példával már elkezdődött az előző hónapokban, de tudatosítása, szisztematikus gyakorlása e hónap feladata. A 6/8 a klasszikus zenében alkalmazott ütemfajta közül az egyik legnehezebb, összetett ütem. Páratlan lüktetés találkozunk páros tagolással, ha két 3/8-os ütem összevonásaként értelmezzük. A két ütem összevonásának egyik legszemléletesebb példája az előző hónapban található 239. gyakorlat. *Dobszay* a 3/8-ban lejegyezett *Nyár-kánon* kezdő sorához kér ütemezést, egy ütem = egy ütés. A kétütemes összetartozások miatt az ütés rajza a 2/4 éhez fog hasonlítani, így az ütemvonalak képzeletbeli elhagyásával azonnal 6/8-érzet alakítható ki.¹¹²

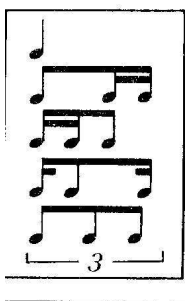
A hónap elsősorban angol anyagot tartalmaz, melyben a 3/8 -3/4 – 6/8-ban megjelenő változatos ritmusok gyakoroltatása kap döntő szerepet. A példák nagy része felütéses, a decemberben bevezetett és folyamatosan

¹¹¹ Ezzel a feldolgozási módszerrel már találkozhattunk a tankönyvben, amikor a tizenhatodok egyik jellegzetes megjelenési formájával, az aprózással foglalkoztunk.

¹¹² A *Nyár-kánon* teljes terjedelmében, 3/4-ben lejegyezve a 215.szám alatt található.

gyakorolt frazeálás itt kapcsolódik össze egy új ütemmutatóval. A tananyagban elméleti összefoglalás található, *A 6/8-ról* címmel.

Hasznos és fontos példa a bécsi klasszikában előforduló, jellegzetes ritmikák együttes ábrázolása, mely összeveti a negyed érték alatt megszólaló különböző ritmusképleteket.¹¹³ Az ábra kapcsán feleleveníthetjük a diminúcióról – augmentációról tanult ismereteket. E ritmusok szervesen előkészítik a negyedik osztályos bécsi klasszikával foglalkozó anyagot.

48. ábra Különböző ritmusképletek negyed értékben

Április-május: Ismétlő, összefoglaló hónapok. Az ismétlésben kiemelt szerepet kapnak a páratlan ütemfajták, az áprilisi anyagban két dallamtól eltekintve a teljes anyag páratlan lüktetésű.

ÖSSZEFOGLALÁS – a harmadik kötet ritmikai – metrikai újdonságai:

1. *Metrum:* A szolfézsönyv-sorozat szerkesztésében a 3. osztály fordulópontot jelent. A tananyagban a népzenei ismeretek összefoglalása mellett egyre nagyobb szerepet kap az európai műzenével való ismerkedés. Ez a tény indokolja, hogy a műzenére jellemző felütéses frazeálás ebben a tanévben kerül bevezetésre, előkészítve a 4. osztályos bécsi klasszikával foglalkozó anyagot. Az első dallam, mely felütéssel kezdődik a kötetben 3/4 -ben található. Ennek oka, hogy a 3/4 -en belüli félérték+negyed ritmika könnyebben rávezeti a gyermeket a felütés megérzésére – megértésére, mint

¹¹³ Ezzel a szerkesztéssel már találkoztunk a magyar népdalok jellegzetes sorzáró ritmikáinak összevetésénél. (24. ábra)

egy páros lüktetésű dallam.¹¹⁴ Emellett folytatódik az előző osztályokban megkezdett változó ütemek feldolgozása is. Új ütemmutató a 6/8.

2. *Ritmus*: új ritmusképlet a triola. Módszertani szempontból mindenképpen ajánlott sok hallás után tanított dalban bevezetni a triolát. Egyszerű utánzással is elérhetjük, hogy a gyermek képes legyen pontosan reprodukálni a ritmust. Ajánlatos különös figyelmet fordítani arra, hogy a triola jellemző környezetben jelenjen meg a művekben, negyed értékek mellett, vagy nyolcadokkal váltakozva.¹¹⁵

A triola rögzítésén kívül a kötet nagy hangsúlyt fektet a különböző metrikai keretekben megjelenő változatos ritmusképletek gyakoroltatására, a különböző ritmusírási feladatokra. A tankönyv több olyan idézetet tartalmaz (116/A-E), melyben azonos dallam, különböző metrumokban (4/4 – 3/4, 2/4-3/8) leírva jelenik meg. E gyakorlatokon kerül bevezetésre a diminúció-augmentáció fogalma, valamint egy-egy metrum ritmikai kitöltésének lehetőségei is gyakoroltathatók e példákon keresztül.

A kötet *pozitívuma* a különböző ritmusírási gyakorlatok preferálása a ritmikai fejlesztésben. A ritmusvariáns-írás a ritmusdiktálás egyik alternatív, nagy pedagógiai haszonnal járó lehetősége. A gyermek rövid, két-három ütemes ritmusgyakorlatot lát a könyvben. Miközben a leírt ritmust követi, arra kell figyelnie, hogy a diktálás ritmusa hol tér el a leírt kottaképtől, s ezt a ritmusvariánst kell lejegyeznie az eredeti fölé vagy alá.¹¹⁶ A feladat megoldásánál ezáltal összekapcsolódik az auditív és vizuális figyelem, a memorizálás és a kottaírás technikájának gyakorlása.¹¹⁷ A ritmikai írásmódok gyakoroltatása és a ritmusvariánsok összevetése fontos szerepet kap az

¹¹⁴ Páros lüktetésben is bevezetésre kerül a felütéses frazeálás a hónapban, de először 3/4-es dallamot találunk a tankönyvben.

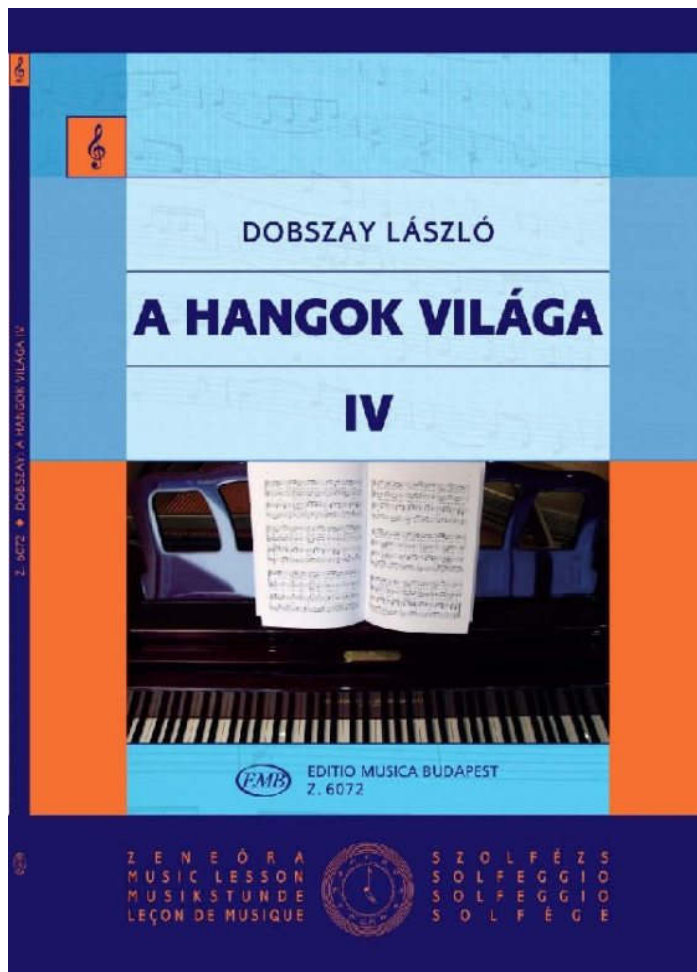
¹¹⁵ A tankönyvben a jellemző környezetben való megjelenésre nagy gondot fordított *Dobszay*, a megjegyzés elsősorban a tanárok által válogatott kiegészítő anyagokra vonatkozik.

¹¹⁶ Továbbiakban: ritmusvariáns-írás.

¹¹⁷ A gyakorlatot játékos keretek között lehet feldolgozni. A „figyeld meg, hol rontom el” – típusú gyakorlatokat nagyon szeretik a gyerekek. *Kovács Sándor* ezt a típusú memóriát nevezte „felismerő” emlékezetnek, melyet például a tanári pályán nélkülözhetetlennek tartott, éppen a hibák javítása miatt.

elméleti összefoglalásokban is. A kötet másik *pozitívuma*, hogy a ritmikai-metrikai ismereteket *Dobszay* a lehető leghosszabb ideig népzenei anyagon ismerteti. A magyar népzeneire nem jellemző ritmusképletek elsajátítása más népek népdalainak feldolgozásával történik.

Vizsgálatunk szempontjából kiemelendő *negatívumokat* nem találtunk a kötetben.

A negyedik osztály újabb fordulóponthoz jelent a szolfézsoktatásban. Ez a tankönyv külső megjelenésén, szerkesztésén, tartalmán és a tananyag feldolgozásán is megfigyelhető. Az első három osztályban a gyermekek megismerkedtek az alapvető ritmusképletekkel és ütemmutatókkal. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy negyedik osztálytól megszűnik a ritmikai képzés, de a részletes ritmikai elemzés szempontjából jóval kevesebb

újdomságot találhatunk. Ennek megfelelően a második három kötet rövidebb terjedelemben kerül bemutatásra. A már megismert ritmusképletek kiegészülnek, pl. a különböző díszítések ritmikai megoldásaival vagy új metrikai környezetbe épülve új jelentéstartalmak hordozójává válnak. A kötet célja: „A ritmikai fejlesztés során elsősorban a bécsi klasszikus zene jellegzetes ritmusképleteit, ütemvariációit kell behelyeznünk a forma általánosabb kereteibe.”¹¹⁸ Az elemzésnél a zeneművekben megjelenő jellegzetes ritmusképletek megjelenésére fektetjük a hangsúlyt.

1. Mozart: Andante - KV. 15.: A bécsi klasszikára jellemző páros kötés (más megnevezéssel: hangpár) végigkíséri a művet. A hangpárok ez esetben egyben a késleltetés eszközei, így a képlet belső súlyviszonyai több aspektusból (késleltető és késleltetett hang) is megközelíthetőek. Másik érdekesség a szöveg-zene kapcsolatban megjelenő *szillabikus* és *melizmatikus* szövegmondás. Nem fontos tudatosítani a két szakkifejezést, de tartalmukat, kottában való jelölésüket feltétlenül meg kell beszélni a gyermekekkel. A tankönyvben lévő dalok többségében megjelenik a hajlítás.

2. Mozart: Részlet az A-dúr klarinétkvintettből – KV. 581.: Az idézet két periódusában három sorvégen jelenik meg a jellegzetes klasszikus záróritmika. A ritmusképlet nem bonyolult, könnyen levezethető a nyújtott ritmusból. (49. ábra)

49. ábra Klasszikára jellemző záró ritmika

¹¹⁸ Dobszay, L.: Útmutató A hangok világa IV. szolfézs-könyv tanításához 17. o. (Zeneműkiadó Bp., 1969)

3. Mozart: *Sehnsucht nach dem Frühlinge* – KV. 595.: A 6/8-os ütemben írt dal egyetlen ritmikai nehézsége a 2. és 6. ütemben található *ligatúra* (átkötés). (50. ábra)

50. ábra Ligatúra (átkötés)

Amennyiben a ritmus problémát jelent, többféle módon lehet előkészíteni. Az egyik lehetőség, hogy az átkötést figyelmen kívül hagyva pontozott nyolcadot, majd a 3 nyolcados figurációt énekeltetjük, s csak ezután kérjük átkötéssel a képletet. A másik, muzikálisabb megoldás, ha a gyermek az egyenletes nyolcad-mozgású kíséretre próbálja ráénekelni a dallamot.

4. Mozart: *Das Kinderspiel* – KV. 598.: A dal ritmikailag első látásra ijesztő lehet a gyermeknek. A szerző ezért az *Útmutatóban* az első nyolc ütemhez három lépcsős előkészítő feladatot közöl.¹¹⁹

51. ábra Mozart: *Das Kinderspiel* – ritmikai előkészítő gyakorlata

¹¹⁹ Ez a fajta ritmus-egyszerűsítés a szolféztanároknak példát mutathat a bonyolultnak tűnő ritmusok előkészítéséhez. Másik pedagógiai célja a „ritmus-váz” felfedezése, megértése. A módszer hasznos a dallami kivonatok készítésénél, a dallamváz felismerésénél is.

Új ritmikai elem emellett a *tizenhatod felütés*, melynek pontosságára és szerepére a dal tanításának folyamatában kiemelt figyelmet szükséges fordítani.¹²⁰

5. Haydn: Jeder meint, der Gegenstand: Új ritmusérték a *harmincketted*. Szükség esetén visszavezethetjük tizenhatodokra, s ennek aprózásával magyarázható a ritmus. A sok apró érték miatt a dal kiválóan alkalmas a már ismert augmentálásra, 4/4-es átírásra.¹²¹ A dal 7. ütemében két *doppelschlag* díszítésű hangot találhatunk.

Véleményünk szerint nem szükséges ékesítéssel énekelni a dalt – *Dobszay* zárójelbe tette a jelzést. Amennyiben a gyermekek érdeklődnek a jelölés tartalma iránt, bemutatható az ornamensek dallamot-ritmikát gazdagító szerepe a művekben.

6. Mozart: Német tánc – KV. 605. Nr. 3.: A mű egyetlen újdonsága az *utóka*, mely az első és ötödik ütemben díszíti a főhangot. Ritmikai elhelyezése fontos, hallás után célszerű először megfigyeltetni, majd énekeltetni.

7. Beethoven: Marmotte – Op. 52. No. 7.: Az ismert dal a 6/8-ra jellemző *jambikus ritmusban* íródott. A végigvonuló felütések megfigyeltetése mellett fel kell hívnunk a figyelmet a nyolcadok különböző szerepére a dalon belül. (Nem minden nyolcad jelent egyben felütést!)

¹²⁰ A felütések ritmikailag pontos megszólalása esetén sem bizonyos, hogy az előadó tisztában van a felütés jelentőségével. Fontos tudatosítani, hogy a felütés az öt követő ütem eggyel együtt az egész mű tempóját, karakterét, a kezdés dinamikáját és hangszínét is meghatározza.

¹²¹ Nagy segítséget nyújthat a gyermekeknek a későbbi zenei tanulmányaikban, ha feldolgozási módszereket mutatunk a bonyolult, kis ritmusértékekben lévő művek ritmikájának megértéséhez. Ez az időráfordítás elsősorban az apró értékekben lévő lassú tételek tanításakor térül meg. Egyik lehetőség az augmentáció, azaz a gyermek a leírt ritmust megpróbálja dupla értékekben elgondolni, így lesz pl. a harminckettedből tizenhatod. A másik lehetőség akkor segíthet, ha a ritmust önmagában képes értelmezni a gyermek, csak az ütemben elfoglalt terjedelmét nem érzi. Ekkor érdemes a mérőütést duplázni, pl. a kiírt negyed mérőütés helyett nyolcadokat ütni, így valószínűleg gyorsan helyrebillen az ütemkereten belül a ritmus helye.

8. Beethoven: Urians Reise um die Welt - Op. 52. Nr. 1.: A dal ritmikai szempontból a „hosszú” *előke* bevezetése miatt fontos. A két különböző *előke* előadásmódjáról hasznos és egyszerű összefoglalás található a tankönyv 51. oldalán.

9. Mozart: Rondó az F-dúr hegedű-zongora szonátából - KV. 30. II. tétel: A műben ismét ékesítések, a *mordent*, a *trillajelzés* és a „rövid” *előke* ritmikai-dallami játékmódja jelent újdonságot. Tanításuk nem feltétlenül szükséges, de nagyon ajánlott, hiszen szervesen hozzátartoznak a klasszikus stílusjegyekhez, emellett ismeretük nélkülözhetetlen a hangszeres tanulmányokban.¹²² A mű 11. ütemében a dallam és a kíséret együttes megszólalásánál *triola-duola* hangzik együtt.

13. Mozart: Duó - KV. 487. No. 5.: A mű ötödik ütemében lévő *belső felütés* problémát okozhat ritmikailag a tanítás során. Az első ütem analógiájára építve megkönnyíthető a feladat. (53. ábra)

53. ábra Belső felütések a Mozart duóban (2. 5. és 6. ütem)

A duó egy sorban leírva található a tankönyvben. Ez a lejegyzés a mű 14. ütemében nem áttekinthető, ezt az ütemet érdemes szétíratni a gyermekekkel, a könnyebb értelmezés érdekében.

17. Beethoven: Ich liebe dich: Az ismert dal lehetőséget nyújt a nyolcadok különböző lejegyzéseinek megfigyelésére. Formatani szempontból fontos, hogy felhívjuk a

¹²² A mordentet a prallerrel, a „hosszú” előkét a „rövid” előkével egyidőben célszerű tanítani. Ebben az életkorban ez már nem jelent nehézséget, s a gyermek így biztosan találkozik a leírásban csak kissé, tartalmilag azonban nagyon különböző „párral” is.

gyermeknek figyelmét arra, hogy a ritmikai lejegyzések különbözőségének sok esetben tagolási oka van. E dalban megfigyelhető, hogy pl. a hatodik ütemben nyolcad-pár helyett két különálló „zászlós” nyolcad található a kottában.¹²³ Magyarázata: az első nyolcad (g') az 5. ütem motívumának záróhangja, a másik nyolcad (g') a 7. ütemben kezdődő motívum felütése. (54. ábra) E magyarázatok nagyban hozzájárulnak a formaérzék fejlesztéséhez és az „értő” kottaolvasási készség kialakításához.

54. ábra Ritmikai írásmódok szerepe a tagolásban

A tankönyv második részében – *Gyakorlatok* – a megismert új ritmusok, ékesítések változatos gyakorló példáit, írástechnikai feladatokat és elméleti összefoglalásokat találhatunk a különböző ritmusképletekről. A feladatok típusokba sorolhatók, melyekből egy-egy példát mutatunk be.

1. Átírási feladat egyik ütemmutatóból egy másikba: Az előző évben tanult 6/8 „ismétléseként” a 16. gyakorlat a 3/8 - 6/8 összeírási lehetőségeivel foglalkozik. (55. ábra)¹²⁴

55. ábra Átírási feladat a „metrum-keretek” gyakorlására

2. Ritmusvariáns-írás: Ez a feladat már ismert az előző évekből. A 117. gyakorlatban a dallam főhangjai azonosak, a ritmusvariánsok aprózása miatt új hangok bejelölése is szükségessé válik. (56. ábra)

¹²³ Az ábrán a dal 5-7. üteme látható.

¹²⁴ Az ütemmutató 3/8 helyett – tévesen – 3/4 – ként van megadva!.

56. ábra Ritmusvariáns-írás

3. Írástechnikai gyakorlat: Többféle írástechnikai gyakorlatot is találunk e részben. Egyik típusa a partitúra-szerű írást segítő feladat, melyben két szólamot kell pontosan egymás alá illeszteni. A bemutatott példában a hangértékek és az általuk a kottában elfoglalt hely kapcsolatát vizsgálja a szerző. A helyes és könnyen olvasható kottaíráshoz ad tanácsot. (57. ábra)

57. ábra Kottaírási technikát segítő ábra

4. Elméleti összefoglalás: A második részben három fontos elméleti összefoglalás található. A 6/8-ot feldolgozó rövid elméleti rész kitér az ütemfajta összetett jellegére, a helyes ritmuslejegyzésre. A feladathoz kapcsolódó gyakorlatok lehetőséget kínálnak az ismételésre. A második szöveges rész a kromatika kétféle tipikus megjelenésével foglalkozik. Ebből az egyik érinti a ritmikai fejlesztést, melynél a kromatika ritmikai „kitöltő” szerepet kap.¹²⁵ A szerző mindkét típust több példán gyakoroltatja. (58. ábra)

58. ábra Ritmikai „kitöltés” kromatikával

A harmadik elméleti rész a rövid és hosszú előke tudatosítását segíti, a magyarázat után itt is több példa segíti a két típus rögzítését.

¹²⁵ A kromatika másik megjelenési formája, amikor alterált hangként vezetőhang-funkciót tölt be. E tényezővel részletesen a 3. 3. A kötetek dallami és harmóniai elemzése, a hallásfejlesztés gyakorlati c. fejezetben foglalkozunk.

ÖSSZEFOGLALÁS - a negyedik kötet ritmikai-metrikai újdonságai:

1. *Metrum*: A metrikai fejlesztésben a 4. osztályos tananyag elsődleges célja az ismert metrumokon belül a klasszikára jellemző ritmusképletek elhelyezkedésének, stílusra jellemző lejtésének bemutatása. Kiemelten foglalkozik *Dobszay* a 6/8 gyakoroltatásával. E metrum változatos ritmusképletekkel kitöltve jelenik meg a 4. osztályos tananyagban. Új metrumot és egyéb metrikai újdonságot nem tartalmaz a kötet.

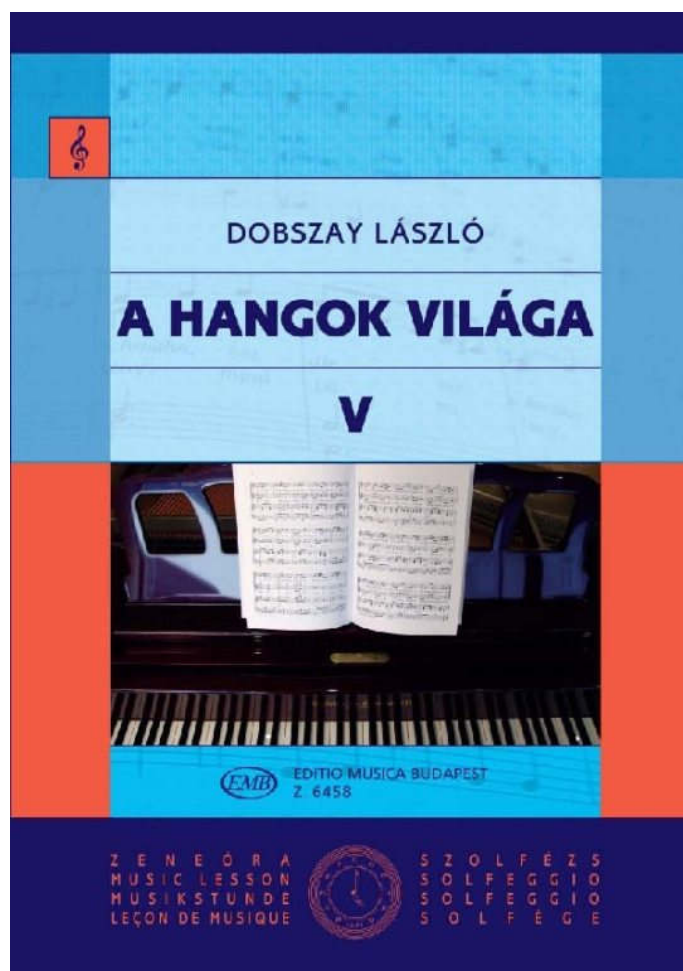
2. *Ritmus*: Egyetlen új ritmusérték a harmincketted. A kötet elsődleges célja a klasszikus ritmusképletek, zárlati formulák, zenei mozgásformák bemutatása. Elsősorban nem új ritmusokról, hanem a már ismert képletek klasszikára jellemző összetartozásáról, kötéséről, előadásmódjáról beszélhetünk. Ide tartozik a hangpár, a 6/8-ban megjelenő jambikus lüktetés, az egyenletes nyolcadokban mozgó 2x 3/8-os kísérszólam, a triola-duola együtthangzás. Ennek megfelelően az év feladatai közé tartozik a ritmikai lejegyzés és formálás összefüggéseinek feltárása, a felütések és belső felütések formaalkotó szerepének tárgyalása. A kötet másik fontos pedagógiai célja a klasszikus stílusra jellemző ornamentika – mordent, praller, doppelschlag, hosszú- és rövid előke – ritmikai problematikáinak tudatosítása. A tananyagban emellett előtérbe kerülnek a szöveg-dallam kapcsolatának különböző összefüggései, a szillabikus és melizmatikus előadásmód.

A IV. kötettől kezdődően fokozottan előtérbe kerül a ritmus- metrum-forma hármas egységének egyidejű fejlesztése. Nehézséget nem önmagukban a ritmusképletek jelentik, hanem az adott metrumba, együtthangzásba, formai keretbe való beillesztésük.

A kötet *pozitívuma*, hogy a bécsi klasszicizmusra jellemző legfontosabb stílusjegyeket igényes zenei idézeteken érthetően, egyszerűen ismerteti.

A kötet egyik *negatívuma* nem zenepedagógiai jellegű. A tankönyvben sok a nyomdai hiba: nyelvi helyesírási hibák, ütemmutató-elírások.¹²⁶ A kötet másik *negatívuma*, hogy nem folytatja az első három évben megkezdett, a kortárszene felé közelítő ritmusgyakorlatok közlését.

Ajánlat: A tankönyvben szereplő nyomdai hibák innovációjára tett javaslatokat Az *eredmények értékelése, összegzés* c. fejezet tartalmazza. A kortárszene felé közelítő ritmusgyakorlatok beillesztése a tanítási folyamatba tanári feladat. A gyakorlás folytatódhat a már megismert gyakorlattípusokkal: dallammegszakítás különböző hosszúságú ritmikai elemekkel, változó ütemű népdalok olvasása, diktálása. Rövid szemelvények *Bartók*, *Stravinsky* műveiből, diktálásra, lapról olvasásra és elemzésre.

¹²⁶ A kötetben két hiba található, mind a kettő ütemmutató-elírás. A 16. gyakorlatnál 3/8 helyett 3/4 szerepel, a 30. gyakorlat d pontjában pedig 3/8 helyett 6/8. (A 16. gyakorlat ütemmutató-elírása az 57. ábrán látható.)

A tankönyvsorozat ötödik kötete folytatja a bécsi klasszikus stílus bemutatását. A bemutatott művek már összetettebb megfigyelésekre is lehetőséget adnak. A klasszikus stílus jellegzetes ritmikai stílusjegyeit az előző kötet részletesen bemutatta, gyakoroltatta, ezért az ötödik osztályos anyagban ritmikailag csak egy-két érdekesebb részletkérdés bemutatását tekintettük fontosnak. A kötetben található művek mindegyike modulál, megjelennek a rendhagyó formák, a funkciók érdekesebb kapcsolatai, így ez a kötet elsősorban a dallami és formai elemzés szempontjából hordoz új ismereteket.

Ritmikai nehézségek gyakran a zongorakíséretben, ill. a zongorakíséret és az énekszólam együtthangzásában találhatók. Fontosnak tartjuk ezeket a jelenségeket megemlíteni, ugyanis a műveket azok komplex egységében érdemes vizsgálnunk, s a tanítás során sem választhatjuk le azon részeket, melyeket a gyermekek nem reprodukálnak.¹²⁷

Az elemzés során az első részből nyolc művet említünk. E művekben ritmikai szempontból nehézség található, a többi idézet ritmikai szempontból nem tartalmaz újdonságot. A művek előtt található számok a darabok tankönyvben lévő sorszámai.

I. Mozart: An die Freundschaft (KV 125/h): Az egyszerű ritmikájú mű 5-6. ütemének kapcsán ismertethető a ritmus és a dallamalkotó szerkesztési eljárások kapcsolata. A 6. ütem ritmusát az 5. ütem ritmusának analógiájára kell elképzelnünk, az 5. ütem nyújtott ritmusa a 6. ütemben egy késleltető hang (c'') miatt alakul szinkópává. A két ütemben található szekvencia, mint dallamalkotó elv teszi szükségessé ezt az értelmezést. (59. ábra)

¹²⁷ Néhány mű igényes zongorakísérete problémát okozhat a szolfézstanárok számára. Emiatt gyakran előfordul, hogy a gyermekek kíséret nélkül tanulják a műveket. Ez a pedagógiai gyakorlat káros, a kíséret és énekszólam együtthangzásai, egymásnak megfeleltetései nagyon fontos megfigyelési szempontokat adnak a gyermekeknek. Kíséret nélküli interpretációnál sérülhet a művek formája, nem ismerhető meg a teljes mű és a kamarazenélési készség sem fejlődik megfelelően.

59. ábra Ritmusvariáns szekvenciában

II. Mozart: Gesellenreise (KV 468): A dal egy periódusnyi bevezetővel kezdődik, jellegzetességét a zongorakíséret apró értékei adják. A mű két negyed felütéssel indul, a tizenhatodok csak a harmadik ütemben jelennek meg. Előadásánál kiemelten fontos a helyes tempó-választás. A negyed értékek hosszát nehéz jól megállapítani, a tanulókat rá kell vezetni, hogy mely apróbb értékű hangok elképzelésével indíthatnak az adott műnek megfelelő tempót.

III. Mozart: Im Frühlingsanfang (KV 597): Az apró értékekben mozgó dal egy-egy ritmusa ritmikai előkészítést igényel. A harmadik ütemben negyed-értékű szinkópa és a kis nyújtott ritmus egyidejűleg szólal meg. (60. ábra)

60. ábra Szinkópa és nyújtott ritmus együtthangzása

VII. Haydn: Trost unglücklicher Liebe: A dal zongorakísérete a teljes mű során triolákban mozog. A kíséret és a dallam együtthangzásában triola+ kis nyújtott, valamint triola+ nagy nyújtott ritmus is található. (61. ábra)

61. ábra Triola és nyújtott ritmusok együtthangzása

A nyugodt tempó fokozottan igényli az együtthangzások pontosságát. A tanítás során a hosszas, matematikai elemző magyarázattal szemben előtérbe kell kerülnön a hallási megközelítés.

VIII. Mozart: Ich würd' auf meinen Pfad (KV 340/c): A dal nehézsége az egyenletes tempótartás. A kíséretben és az énekszólamban egyaránt változatos ritmusképletek találhatók, a pontozott negyedről a harminckettedig. A mérsékelt tempó (negyed= 66) egyik nehézsége a hosszú hangok „kitöltött” és az apró értékek *cantabile* megszólaltatása. Koncentrált figyelmet igényel a kis nyújtott ritmus aprózott rövid tagjának kíséréttel együtt hangzó, melodikus megszólaltatása. (62. ábra)

62. ábra Nyújtott ritmus aprózással

X. Mozart: Ridente la calma (KV 210/a): A mű nehézsége az apró ritmika pontos reprodukálása. Előkészítése a dallam gerinchangjainak kiemelésével és a ritmus egyszerűsítésével történhet. Az *Útmutató* ehhez a műhöz nem közöl előkészítő gyakorlatot. Legfontosabb feladat az ütem kereteinek megéreztetése, s a ritmusképletek e keretbe való pontos behelyezése.¹²⁸ (63. ábra)

¹²⁸ E mű *Dobszay* ritmusképzésről írt gondolatait igazolja: a ritmikai, metrikai és formaérzék képzése csak párhuzamosan fejleszthető. Jó előadás csak a helyes formában, megfelelő ütemkeretben pontosan megszólaló ritmusképletekkel képzelhető el. E dal előadása ritmikailag akkor lesz pontos, ha az adott ritmusok rugalmasan illeszkednek egy biztos metrikai keretbe.

63. ábra Kis értékekben mozgó ritmika 3/8-ban

XII. Haydn: Fidelity: A 2/2-es ütemmutatójú, egyszerű ritmikájú dallam alatt mozgásformában és artikulációban egyaránt változatos zongorakíséret szól. Az előjáték *agitato*- jellegű zenei anyaga után nehézséget okozhat az énekszólam negyedekben mozgó anyagának indítása. A helyes interpretáció alapja a félértékekben való gondolkodás. (64. ábra)

64. ábra Haydn: *Fidelity* 1-10. ütem

XIV. Schubert: Der Jäger (Op. 25. No. 14): A kötetekben először jelenik meg a romantikus stílus, e kötetben mindössze egy *Schubert* és egy *Mendelssohn* mű erejéig. A dal 6/8-ban lejegyzett, szinte folyamatosan nyolcadokban mozgó, izgatott ritmikája egyértelműen utal a címre. (65. ábra)

65. ábra Egyenletes nyolcadokban mozgó zenei anyag

A mű tanítása során elsődleges cél a helyes metrum megéreztetése. Ez esetben egy ütem = egy ütés, annak ellenére, hogy a tempójelzés pontozott negyedben van megadva. A félütemes gondolkodás hátránya a fölösleges mérőütés, mely lassítja a tempót. Egy másik problematikát vet fel a gyors tempó mellett a végigvonuló nyolcad-felütés és a levegővétel kapcsolata.¹²⁹

Zenehallgatási rész: A kötet második, zenehallgatási részében nem találunk pusztán ritmikai problémával foglalkozó feladatot. Az itt található gyakorlatok inkább a formaérzék és a funkciós gondolkodás fejlesztését célozzák.

Gyakorló példák: A kötet harmadik, gyakorló példákat hozó részének első csoportjában, a vegyes feladatok közt két feladattípust találunk, mely a ritmikai fejlesztést is érinti. Az első a variáció-technika megfigyelése. E feladatokban a dallam változásai mellett törvényszerűen megjelenik a

¹²⁹ A helyes levegővétel tanítása a zeneoktatás fontos feladata. (Itt elsősorban a zenei értelemben vett, formával, frázissal összefüggő zenei levegővételre gondolunk.) A zenei összetartozások megbeszélése, a művek helyes bemutatása, a szöveges zenék szövegének átolvasása direkt és indirekt módon egyaránt fejleszti a formaérzékét, a helyes tagolást. A helyes levegővétel tanítása nem szorítkozik pusztán a vokális műfajokra, e készség kialakítása rendkívül fontos a hangszeres tanulmányok során is.

variációknál a ritmika változása is.¹³⁰ A másik a ritmusvariáns-írás, e típus lényegét és módszertani lépéseit már említettük.

Az 5. kötet 87. oldalán egyoldalmi ritmusgyakorlat található, melynek feladatai a változó ütem és az aszimmetrikus ritmika problematikája köré épülnek.

ÖSSZEFOGLALÁS - az ötödik kötet ritmikai-metrikai újdonságai:

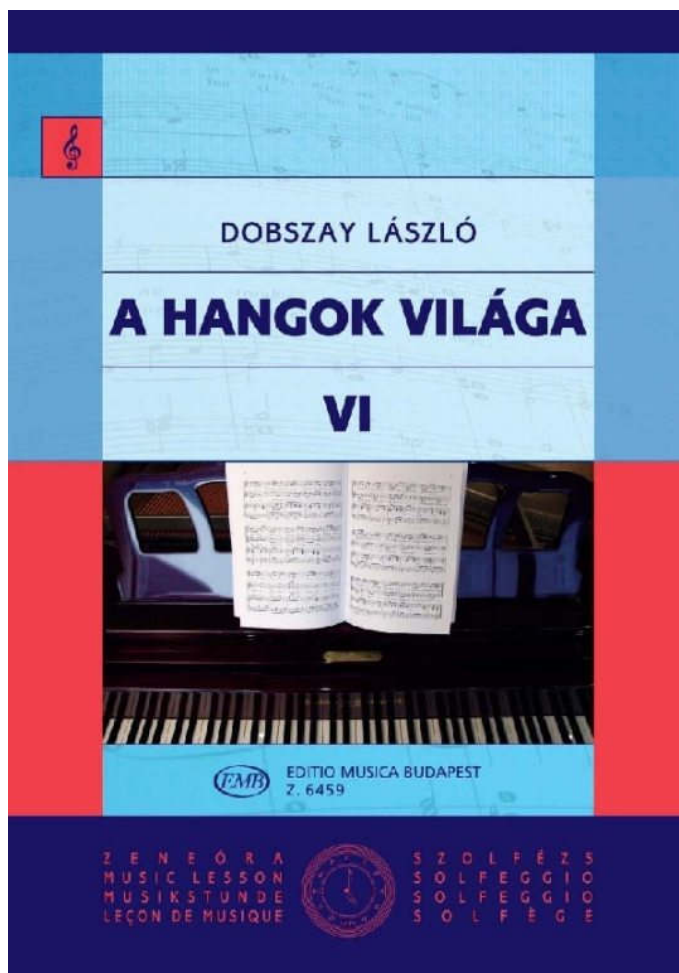
1. *Metrum*: Ötödik osztályban előtérbe kerül a művek lejtése és az ütemek összetartozásának kérdése, tehát mindazon metrikai kérdések, melyek szorosan összefüggenek a művek igényes előadásával. A kötetben található zenei idézetek lehetőséget adnak a metrum-érzet fejlesztésére.

A kötet *pozitívuma* a zenei idézetek változatos ritmikája. Néhány példában a ritmusértékek a pontozott negyedről a harminckettedekig változnak. E zenei idézeteknél a gyermekek csak abban az esetben képesek a ritmusképleteket pontosan megszólaltatni, amennyiben az egyenletes lüktetést, az alapmetrumot pontosan érzik. A pedagógiai célnak megfelelően kiválasztott tananyag lehetővé teszi a metrum-érzet fejlettségének ellenőrzését. Újdonság a 2/2-es ütemmutató.

2. *Ritmus*: Új ritmusképlet nem található a kötetben. Míg a 4. osztályos tankönyv a klasszikus stílusra jellemző ritmikai összetartozásokat mutatta be, az V. kötet a különböző ritmusképletek együtthangzásainak újdonságaira összpontosít. Újdonságok a ritmikai együtthangzásban: triola +kis nyújtott ritmus, triola + nagy nyújtott ritmus, szinkópa + nyújtott ritmus. Az év feladata az apró értékek ütemkeretekbe való behelyezése. A tankönyv foglalkozik a formaalkotó dallami változások és a ritmika összefüggéseivel: ritmusvariáns a szekvenciában, dallam – ritmus transzformációk a variációkban.

¹³⁰ A variációk tanulmányozása lehetővé teszi, hogy néhány már ismert szolfézsfeladatot alkalmazzunk. Hasznos a főhangok megkeresése és a jellegzetes klasszikus ritmikai elemek átismétlése.

Az ötödik kötet ritmikai- metrikai fejlesztése elsősorban az együtthangzásokra, az egyidejűleg megszólaló különböző ritmusképletekre irányul. A kötet felépítésében, dallamanyagában és gyakorlataiban a vizsgálat szempontjából kiemelendő *negatívumot* nem találtunk.

A bécsi klasszikus stílus két éven át tartó ismertetése után a hatodik kötet a barokk felé fordul. Az év teljes tananyaga – a *Bevezetésben* bemutatott néhány görög és reneszánsz dallamon, valamint a *Befejezés* két XX. századi művén kívül – végig a barokk stílus jellegzetes jegyeinek bemutatásával, gyakoroltatásával foglalkozik. Ritmikai és metrikai újdonság kevés található a kötetben. Az elemzés tárgya az a néhány mű, melyben a barokk stílusra jellemző előadói gyakorlat valamely módon összefügg a ritmikával, illetve az

ütemezés kérdéseivel.¹³¹ Az elemzésben feltüntetett sorszámok – az előző kötethez hasonlóan – a kottában jelzett sorrendet, számozást követik. Az elemzés során követjük a kötet felépítését, egymás után tárgyaljuk a *Bevezetés*, *A korai barokk*, *J. S. Bach zenéje*, *Befejezés* fejezetek anyagát a ritmikai-metrikai jellegzetességek szempontjából.

Bevezetés: A kötet bevezető része válogatást tartalmaz a barokkot megelőző korok zenei idézeteiből. Az I. századi görög eredetű dallam és a gregorián dallamok jellemzője a szöveg lejtéséhez igazodó, „hozzávetőlegesen” lejegyzett ritmika, egzakt metrum kiírása nélkül. A könyv e ponton tudatosítja a *melizmatikus* előadási mód fogalmát. A *Bevezetőt* záró *Palestrina* motetta előtt sor kerül egy-egy jellegzetes *homofon* és *polifon* ritmus-idézet bemutatására. (66. ábra)

Jellegzetesen homofonikus ritmusok:

Jellegzetesen polifonikus ritmusok:

66. ábra Jellegzetes homofon és polifon ritmusok ábrája

A korai barokk: A fejezet *Purcell* műveivel foglalkozik, a korai barokk stílusjegyeit 20 zenei idézeten keresztül bemutatva.¹³²

¹³¹ A kötetben található idézetek mindegyike rendhagyó formával vagy szerkesztéssel rendelkezik. *Dobszay* maga írja a kötethez tartozó *Útmutatóban*, hogy ha arra törekedett volna, hogy tipikus, szabályos barokk műveket mutasson be, kismesterek darabjait kellett volna a tanítás középpontjába állítani. Ennél azonban sokkal fontosabb szempont az igényes zeneművek beillesztése a tananyagba. Hatodik szolfézsosztályban már a kivételes szerkesztéseken, rendhagyó formákon keresztül is taníthatók egy stílus jellegzetes jegyei.

¹³² Az idézetek nagy része *Purcell* színpadi műveiből való. Nem véletlen e választás. *Purcell* egy operát, öt un. semi- operát írt, ezen kívül több mint 40 színpadi játékhoz komponált zenei betéteket.

2. Purcell: Részlet a *Dido és Aeneas* c. opera II. felvonásából: A zenei idézet legnagyobb metrikai újdonsága a *hemiola*. A hemiola jelensége gyakori a barokk zenében, ezen belül is jellemzően a zárlatokban.¹³³

A hemiola 2/4-es zenei egységek megjelenése a 3/4-es ütemezésen belül. (67. ábra)

kötetben helyet kapott, e műnél a legfeltűnőbb a két nyelv közti lejtésbeli eltérés.

7. Purcell: Ünnepi óda 1689: Az óda tanításakor elsődleges cél a hanghosszúságok és az előadás összefüggéseinek feltárása. A interpretáció nyugodt dallamformálást kíván, ennek megfelelően a felütések érzetben hosszabb időt is igényelhetnek helyenként, mint a kiírt érték.¹³⁴ A műben négy helyen található hemiola.¹³⁵

9. Purcell: Betét egy színpadi játékhoz: A mű nehézsége a dallam nagy ugrásaiban és bonyolult ritmikájában rejlik.¹³⁶ A 6/8-ban lejegyzett dal a legváltozatosabban variálja és kapcsolja össze a 3/8-ra jellemző ritmusokat. A kíséret és a dallam együttes analízise során jellegzetes barokk ritmikai jelenséggel találkozunk. A zenei anyag minden nyolcadán mozgás van, ez az első megjelenése a *komplementer ritmusnak*. Tudatosítását a tankönyv a 13. műnél tárgyalja, jobb képességű osztályban már ez első megjelenéskor megbeszélhető.

13. Purcell: Rövid ária a Dido és Aeneas-ból: E műnél tárgyalja, tudatosítja a szerző a komplementer ritmust. Az áriában a komplementer ritmus a kíséretben megjelenő imitációval jön létre. (68. ábra)

¹³⁴ A mű lehetőséget ad a „zenei idő” fogalmának, az *agogika* és a *frazedálás* lehetőségeinek megbeszélésére. Előtérbe kerülnek a ritmusképletek megszólaltatásának stílusonként változó apró árnyalt különbségei, a pontos, de nem mechanikus előadás és az előadói szabadság határai.

¹³⁵ A 14-16, a 24-26, a 34-36, és a 41-42. ütemekben.

¹³⁶ A ritmus önmagában sem könnyű, de valódi nehézségét az előző műnél említett prozódiai különbségek súlyosbítják. Megoldást jelenthetne az eredeti szöveg, ez azonban nem áll rendelkezésre a kötetben.

68. ábra Komplementer ritmus és imitáció együttes megjelenése

15. Purcell: Hornpipe: A mű zenehallgatási, diktálási feladatként jelenik meg a könyvben. A dallamhangok ritmus nélkül vannak megadva, Dobszay először a formai szakaszok, majd az ütemvonalak beírását kéri feladatként. A ritmuspálcák behúzása ezután következik. Így módon egyaránt ellenőrizhető a forma- és ritmusérzék fejlettsége.

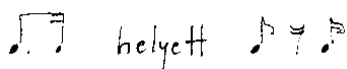
16. Purcell: Duett: E duett pedagógiai célja egy ismert ritmusképlet jellegzetesen barokk előadásmódjának bemutatása. A barokk zenében bizonyos műfajokra nagyon jellemző a pontozott ritmika, ezen belül is a nyújtott ritmus erőteljes használata. A műben több helyen szekvenciába ágyazott, vonuló kis nyújtott ritmusos képletet találhatunk. (69. ábra)

69. ábra Pontozott ritmika kiemelt használata

A kis nyújtott ritmus bizonyos zenei pillanatokban nem *legato* szólaltatandó meg, sokkal inkább egy nyolcad+ tizenhatod szünet+ egy tizenhatodnyi hang képletben.

70. ábra Nyújtott ritmus „barokkos” interpretációja

E mű kapcsán szükséges beszélnünk a legato–ív kétféle szerepéről. A legato–ív egyaránt jelölhet kötött játékmódot, de gyakran csak az összetartozó formai egységekre utal. A másik előadással kapcsolatos jelenség a barokkra

jellemző, artikulációs kérés nélkül lejegyzett egyenletes nyolcadmozgás. (71. ábra)

71. ábra Egyenletes nyolcadmozgás a basszusban

E területek változatos megoldási lehetőségeit megfigyeltethetjük tanári bemutatással, vagy különböző felfogásban játszott hangzóanyaggal.¹³⁷ A mű záró ütemeiben hemiola található.

17. Purcell: Nyitány-zene osztinató basszus fölött – 18. Purcell: Chaconne: E két mű legnagyobb újdonsága a *ground-basszus* megjelenése, mely a 16-18. század népszerű variációs formája.¹³⁸ Alapja a teljes műben azonos dallamon, azonos (vagy kissé variált) ritmusban megszólaló basszustéma. A basszus fölött hangzó szólam(ok) erre az állandó alapra játssza(ák) rá a különböző figurációkat.¹³⁹ Feladat összehasonlítani az azonos alapon megszólaló variánsok ritmikai együttállásait. A mű emellett kiválóan alkalmas ritmusvariáns-írásra is. A második műhöz kapcsolódóan díszítési táblázatot találunk, mely összefoglalva mutatja be a barokk zene legjellegzetesebb ornamenseit. (72. ábra)

¹³⁷ Az előadói szabadsággal élni, az artikulációra vonatkozó kreativitást használni sokkal nehezebb, mint egy kiírt szerzői kérést teljesíteni.

¹³⁸ Erre az alapelve épül a *passacaglia*, *chaconne* (olaszosan *ciaccona*), *folia* is. A *passacaglia* és a *chaconne* közti különbséget a relatív súlyok ütemen belüli elhelyezkedése adja. A *passacaglia*-nál a melléksúly a háromra, a *chaconne*-nál a kettőre esik. Az áriák, dalok alatt megszólaló állandóan ismétlődő basszustémák elnevezésére használjuk a *basso ostinato* kifejezést.

¹³⁹ Purcell kedvelte e formát, számtalan művében alkalmazta a különböző terjedelmű *ground-basszus* témákat. A *ground-basszus* terjedelme igen változó lehet, leggyakoribb azonban a négy ütem terjedelmű *ground-basszus* téma. *Ground*-alapra épül: a *Dido és Aeneas* három nagy áriája, a billentyűs hangszerre írt művek közül néhány példa: e-moll *New Ground*, g-moll *Chacone*, *Ground in in Gamut* két, c-moll *Ground*, d-moll *Ground*..(Forrás: *Miscellaneous keyboard pieces by Howard Ferguson* (Stainer & Bell Ltd. London, 1968))

19. Purcell: Duett és Visszhang-kórus a Dido és Aeneas c. operából: Az idézet gyengébb osztályokban a zenehallgatási anyagba tartozik. E műnél az előadáshoz kapcsolódó „hang-rövidülésről” kell szót ejtenünk. Gyors tempónál (félérték=108) az átkötött hangokról való továbblépés pontatlansága már egy-két ütem után is jelentősen lassítja a darabot. A hosszan vonuló dallamíveknél a levegővétel is kizárólag ezekre a helyekre eshet. Megoldást jelent, ha az átkötött hangot tényleges értékénél hamarabb befejezzük a levegővételt is figyelembe véve, így nem sérül a tempótartás. (73. ábra)

73. ábra Átkötött hangok a duettben

20. Purcell: Recitativ és passacaglia a Dido és Aeneas-ból: Legfontosabb feladat a mű kapcsán a *recitativo* fogalmának, szerepének, előadási ritmikájának és tempójának megbeszélése.¹⁴⁰ Az eddigi öt kötetben található „szabadabb” ritmikájú feladatok, a parlando-rubato előadasmódú népdalok és a gregorián dallamok feldolgozása után nem igényel hosszas előkészítést a recitativo szabad előadása. A szöveg tartalmának megbeszélése mellett egy-két kulcsszó – *darkness, death* – pontos fordítása, a szöveg-zene kapcsolat megfigyeltetése, a formai és funkciós elemzés egyaránt hozzásegít a recitativo ritmikájának helyes megérzésére.¹⁴¹ Az ária passacaglia- basszusra épül. (74. ábra)

¹⁴⁰ E helyen csak a ritmikailag érdekes feladatokra gondolunk, a mű fontos formai és dallami elemzése A kötetek formai elemzése és a formaérzék fejlesztésének gyakorlatai, valamint A kötetek dallami és harmóniai elemzése, a hallásfejlesztés gyakorlatai c. fejezetekben kerül kifejtésre.

¹⁴¹ A recitativók előadásánál nincs „egzakt” megoldás, minden előadó egyéni megoldásokat alkalmazhat. Szolfézssóráan a tanár felelőssége az interpretációk stílári kereteken belül tartása.

74. ábra Purcell: Dido búcsúja – passacaglia basszus-téma

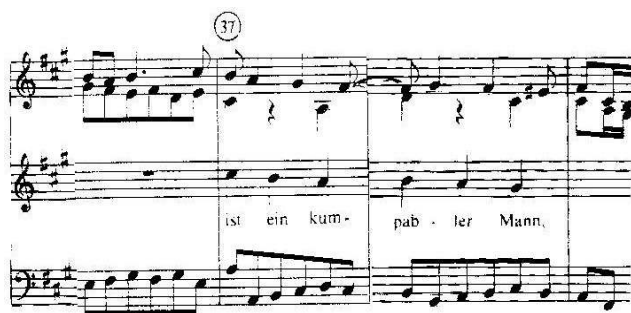
J. S. Bach zenéje: A fejezetben a szerző *J. S. Bach* zenéjét öt alfejezetre bontva ismerteti. A fejezetekből egy-egy olyan jelenséget mutatunk be, mely ritmikai ill. előadási szempontból fontos, és a *Purcell* műveknél még nem találkoztunk velük.

Rövidebb szemelvények, gyakorlatok: A fejezet több diktálási példát tartalmaz. A ritmikai elemzés szempontjából fontos feladatoknál diktálásra kell lejegyezni a dallamban található ékesítéseket. A feladat igényes, kiválóan fejleszti a „gyorshallást”¹⁴² és a koncentrációt.

Korálok: A korálok ritmikai problémáját a korona hossza és a koronás hang utáni indítás jelenti. Mint minden olyan területnél, ahol nem egyetlen megoldás elképzelhető, itt is hagykozhatunk az előadási tradíciókra. Megfelelő irányítás mellett korán rögzíthetők az „ideális” hanghosszúságok és lejtés.

Áriák: Négy *Bach* áriát tartalmaz a kötet, melyekben a *Purcell* műveknél már megbeszélt problematikákkal találkozunk: kis nyújtott ritmus előadása, hemiola, komplementer ritmus, tehát szinte minden jellegzetesség, melyet már megfigyeltünk, tudatosítottunk az év korábbi szakaszában. A *Parasztkantátából* idézett ária 37-38. ütemében az első hegedűszólamban vonuló szinkópát (szinkópaláncot) találunk. (75. ábra)

¹⁴² E fogalom részletesebb kifejtését *A kötetek dallami és harmóniai elemzése, a hallásfejlesztés gyakorlatai* c. fejezet tartalmazza.

75. ábra Vonuló szinkópa vagy szinkópalánc

Zenehallgatás: Bach: a-moll hegedűverseny: A feldolgozás kapcsán két, ritmikát érintő feladatot találunk. Az egyikben egy lekottázott részletbe kell hallás után beírni a hegedűszólam kötőíveit. Elsősorban a zenei pályára készülő tanulók számára fontos feladat. Későbbi tanulmányaik során nagy előnyt jelent a részletekre irányuló differenciált hallási készség fejlettsége. A másik gyakorlatnál egy adott ritmust kell hozzákopogni a tétel megfelelő ütemeihez.

ÖSSZEFOGLALÁS - a hatodik kötet ritmikai- metrikai újdonságai:

1. *Metrum*: Bevezetésre kerül a 6/4 és a 3/2 ütemmutató. A 6/4-es metrumot a 3/8 – 6/8, a 3/2-et a 3/4-es ütemek analógiája alapján vezethetjük be. Az év egyik legfontosabb és legtöbbet megfigyeltetett-gyakoroltatott jelensége a hemiola.

A tankönyv *pozitívuma*, hogy zenei idézeteiben a hemiola a legtipikusabb helyen, a záratokban fordul elő. A dallamanyagban több alkalommal szerepel a zárlati hemiola, lehetőséget adva az ismételésre.

A kötet *negatívuma* a változó ütem gyakorlásának háttérbe szorulása.

Ajánlat: a tananyag kiegészíthető *Bartók Mikrokozmosz* köteteiből válogatott művekkel, melyek változatos feldolgozásra adnak lehetőséget.

2. *Ritmus*: A tananyag legfontosabb célja a ritmusképletek barokk stílusra jellemző előadásmódjának bemutatása. Ezen belül a kis nyújtott

ritmus megszólaltatása, az átkötések ritmikai pontossága az éneklésben, a barokk ornamensek megszólaltatása, a vonuló szinkópa szerepe a dallamalkotásban, a formaalkotó koronák hossza a korálokban. A szólamok együtthangzásának ritmikai vetületében a legfontosabb a komplementer ritmus megfigyeltetése.

A kötet *pozitívuma* a barokk stílus legfontosabb jegyeinek pontos ismertetése, külön kiemelve a barokk ornamensekhez kapcsolódó gyakorlatokat. A ground-basszust alkalmazó művekben tananyagba illesztése elősegíti a ritmus-metrum-forma egységben történő, koncentrált fejlesztését.

A kötet a ritmikai fejlesztést tekintve nem tartalmaz *negatívumokat*.

A hat kötet analízise után összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy a *Hangok világa* szolfézsönyv-sorozatban a ritmikai- metrikai fejlesztéshez kapcsolódó tananyag megfelel napjaink tantárgyi követelményeinek. E készségfejlesztési terület gyakorlatai, szerkesztettsége kevés negatív vonással rendelkezik. A negatívumok döntő többsége elírási ill. kottagrafikai hiba, melyek innovációjára a részletes ajánlást Az *eredmények értékelése, összegzés* c. fejezet tartalmazza.

Várady Krisztina doktori disszertációjának már megjelent, korábbi fejezetei:

[Dr. Várady Krisztina: A hangok világa c. szolfézsönyv-sorozat alkalmazása a zeneiskolákban \(2008, Nyitra UKF\) \(VI/1\) - Dobszay László: A hangok világa szolfézsönyv-sorozat megjelenésének korabeli időszerűsége \(pdf\) \(Parlando 2017/2.\)](#)

[Dr. Várady Krisztina: A hangok világa c. szolfézsönyv-sorozat alkalmazása a zeneiskolákban \(2008, Nyitra UKF\) \(VI/2\) – Dobszay László: A hangok világa c. sorozat köteteinek általános felépítése és tartalma \(pdf\) \(Parlando, 2017/3.\)](#)

A szerző szakmai életrajza

Képzettségi adatok:

2008. A nyitrai Universita Konstantina Filozofa Pedagógiai Fakultása PhD fokozat
(„Dobszay László: *A hangok világa c. szolfézs-könyv-sorozat alkalmazása a zeneiskolákban*”)

2003. LFZE – Budapest - okleveles ének-zenetanár

1992. Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola Debreceni Konzervatóriuma–
Debrecen - zongoratanár

Végzettség:

Okleveles ének - zenetanár, zongoratanár

Szakmai pályafutás:

2004. máj. 7. Bihari-Lavotta regionális zongorás találkozó, Sátoraljaújhely

2005. ápr. 20. 15. megyei Zongorás Találkozó, Sátoraljaújhely

2006. dec. Gyakorlóiskolák Országos Bartók műveltségi vetélkedője, Eger

2010. ápr. 16. VI. Reményi Emlékverseny, Verpelét

2010 - Eszterházy Károly Főiskola Ének-zene Tanszék; docens

2016. márc. 4-6. Zeneképzület – I. nemzetközi négykezes verseny
zeneiskolásoknak, Eger

Színházi Produkció:

2004-2005. *Britten: A kis kéményseprő* c. bábopera, Eger – Harlekin bábszínház

Publikációk:

2006. „*Tudom, hogy nem találtam ki új harmóniákat...*” - Poulenc „*Un soir de neige*” kamarakantátája és a szürrealizmus (In.: Zeneszó, XVI. évf.10. szám 2006.)

2009. *Poulenc: Un soir de neige* (Pandora Könyvek 15. kötet ISSN: 1787-96